

Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem [1994]

Tomáš Hájek

Pane profesore, co nyní děláte, kam píšete, na čem pracujete?

Na to se špatně odpovídá. Mám řadu plánů, ale vlastně nejsem schopen v posledních letech pořádně něco dělat, poněvadž jsem si vzal do hlavy, že budu dohánět, co jsem celý život dělat nemohl, a považuji za první věc práci na universitě. Vzal jsem si toho tolik, že kromě drobných studií téměř nemám čas psát.

V plánu mám udělat velmi zásadní a pokud možno srozumitelnou – nejenom jakousi akademickou – knihu o nepředemětné skutečnosti a nepředemětném myšlení. Je to sice téma na první poslech odtažitě, ale rád bych ho předvedl ve vší jeho aktuálnosti a konkrétnosti.

Literatura nemůže být velká, když se nedotýká své doby

V současnosti probíhají diskuse na téma úlohy literatury. Myslíte si, že literatura má žít sama v sobě, resp. má být literatura pro literáty anebo se má otevřít a pronikat do společenského dění? Má tedy literatura na sebe vzít společenskou angažovanost, má jakési širší poslání než jen to, že je jedním z uměleckých oborů?

Mně se nezdá, že stojí proti sobě, zda literatura pro literaturu nebo pro něco jiného. Prvním úkolem, první povinností spisovatele je být dobrým spisovatelem. To znamená povinností literatury je být literaturou. To je první věc, ale to vůbec neznamená, že je jenom literaturou pro sebe. Velká literatura nemůže být velká, když se nějakým způsobem nedotýká své doby, prostředí, v kterém vznikala, které předcházelo jejímu vzniku a které teprve přichází. Prostor, který lze odhalovat, které ukazuje již své první rysy. K tomu všemu se literatura musí vztahovat, a když se nevztahuje, je to vždy nějak invalidní, ne-úplná, nedokonalá literatura.

Tedy ne tak, že by hlavním cílem literatury bylo něco jiného než literatura, jenomže aby to pořádná literatura byla, vždy musí být tzv. angažovaná, vždy se musí nějak postavit ke své době.

V žádném případě tedy nedělat ctnost z toho, že existuje literární ghetto, uzavřená skupina lidí, kteří píšou sami pro sebe a nazývají to skutečným uměním.

Jistě to není žádná ctnost, ale zároveň myslím, že to nutně není žádná nectnost. Pokud takové ghetto vznikne, vždy se musíme tázat – proč? Proč jsou tito lidé vykořenění a že tím něco sdělují.

Politické strany vznikají ad hoc

A nyní k politice jako takové. Jste velká postava Charty 77, proto si Vám nedovolím pokládat otázky jednoduché, nýbrž jen složitější. Co si myslíte o sporu občanská společnost versus systém politických stran? Co si myslíte o pojmu občanská společnost? Je reálně uskutečnitelný anebo je abstraktem, ke kterému vždy jen více či méně směřujeme?

Občanská společnost není pojem, nýbrž dvě slova. Ten pojem za tím je nebo není, záleží, kdo ho užívá. Obávám se, že diskuse, která u nás probíhá, a třeba averze našeho premiéra vůči tomuto termínu jsou založeny na všem možném, jen ne na pojmové přesnosti. Bylo by potřeba vše nějak zarámovat a říci, co může pozitivně znamenat občanství a občanská společnost.

V dějinách byla občanská společnost často považována za ideál, závazek a povinnost občana. Sokrates považoval za svou občanskou povinnost neutéci z kriminálu, kde ho čekala smrt, ale respektovat zákony, i když tentokrát se obrátily proti němu. Výrazem jeho občanství byl respekt k občanské společnosti jdoucí tak daleko, že přijmul i smrt z rozhodnutí obce.

Myslíte si, že politické strany jako takové mají budoucnost, a to ve světě, který je zahlcen informační revolucí, hypertrofií sdělovacích prostředků? V západní Evropě probíhají intenzivní diskuse na toto téma.

Historie ukazuje, že politické strany v demokratických systémech vznikaly, sílily, slábly a zanikaly. Dochází k ustavičnému přesunu. Politické strany vznikají z potřeby, která je dočasná, jsou organizacemi občanů vznikajícími ad hoc. Ad hoc není na rok nebo na dva, může to být třeba na půl století, ale je to ad hoc. Dnes je vývoj politických stran daleko rychlejší, zejména v naší společnosti a v budoucnosti také bude.

Odpovědnost zůstat Evropou

Má nějakou budoucnost to, čemu se říká evropský duch? To, co Husserl označil za neustálou tendenci k transcendování dočasného stavu? Co má dělat Evropa, aby udržela tuto svoji schopnost, jak se má chovat? Je její duch ohrožen?

Já si myslím, že její duch je skutečně ohrožen, ale že si to Evropané málo uvědomují. Dnes příliš sílí hlasy, že původní husserlovská představa o Evropě je chybná. Nastala velká vlna, která znamená jakousi remytizaci, archaizaci evropské společnosti, spadnutí zpět mezi ty společnosti, které dávají důraz především na zachování, na co možná malé proměňování společnosti.

Toto znamená skutečně konec Evropy, konec evropské myšlenky. Evropané proti tomu mohou udělat jediné, totiž že si uvědomí, co vlastně Evropa je, že bez ustavičného transcendování není její existence možná, a že tedy budou muset dále transcendovat, stále se pokoušet o něco nového. Je to též proto, že Evropa daleko více než jiné civilizace ovlivnila svět. Jestli ostatní svět vnímáme jako provokující k nápravě a reformě, pak je to pocit hluboce evropský. Evropané proměnili tento svět, který by se nikdy nedostal do podmínek, v jakých dnes je. Jsou odpovědni za to, aby svět vyvedli z tohoto scestí, pokud to scestí je. Odpovědnost evropská je zůstat Evropou.

Jak má Evropa uskutečnit tento teoretický projekt v praktické oblasti? Co má udělat v mocenské sféře? Má se separovat od světa, má penetrovat do světa, má se stát pevností Evropou, mít vlastní ozbrojené síly anebo má být Evropa systémem států inklinujících k silnému pacifismu, které popírají moc jako takovou?

Já si myslím, že mocenské ambice dnes již Evropa nemůže mít, že její zenit přešel. Možná že je to štěstí pro Evropu i pro svět. Ale Evropa by neměla zapomenout, že na ni nikdo nebude dbát, jestliže bude příliš slabá. I když její mocenská síla v budoucnu nikdy nebude světově rozhodující, neměla by být marginální.

Evropa musí počítat s nějakým pozitivním ekonomickým, politickým, mocenským vývojem k integraci, aby ji bylo nutné respektovat. To, že již nikdy nebude rozhodující světovou silou, to si dnes každý Evropan musí uvědomit.

To ovšem není to, co svět od Evropy čeká nebo co by Evropa sama od sebe měla žádat, toto jsou jenom podmínky. To rozhodující je po mém soudu, aby Evropané vzali vážně, ale sebekriticky na základě analýz, celou evropskou tradici.

Perspektiva Evropy bude jistě především v rovině duchovní. Tady má Evropa jednu velikou přednost před všemi ostatními centry; Evropa je první a zatím jediná, která vznikla ne na základě potlačení jedné civilizace druhou, nýbrž na základě dvouapůltisícileté formy soužití, synkreze dvou anebo spíš tří tradic, protože také Řím říká něco významného – precizní politicko-právní myšlení, které svůj vzor nemá ani v Řecku, ani v hebrejské tradici.

Nyní k Evropě samotné. Něco se děje, to něco je v uvozovkách. Není možné zatím definovat, co je to „něco“. Dochází k proměně systému třeba v Itálii. Podíváme-li se do Francie, též vidíme cosi znepokojivého, rovněž tak Španělsko. Korupce a zase korupce. Neklid a nestabilita. Dá se to „něco“ popsat v tradičních politických pojmech anebo to znamená jakousi novou periodu v dějinách?

Tato analýza je pro mě velmi obtížná. Já to všechno vidím z příliš velké dálky, bez podrobných znalostí.

Snad nám pomůže příklad z historie. Víme, že Řekové vykonali velikou práci při kolonizaci Středozeří, ale neudrželi ho. Přišli barbarští Římané, kteří převzali jejich myšlenku a daleko lépe Středozeří uspořádali, a nejenom Středozeří. I v Římském impériu docházelo po čase k velkým problémům, společnost se pomalu rozkládala. Hrůzy, které dnes vidíme kolem sebe, ty tam byly také, zejména v okamžiku pádu Římské říše. Evropa se tehdy stala politickou džunglí, nikdo si nebyl jist životem.

Jaká je cesta proti tomu, tehdy i dnes? Naleznou se nové myšlenky, nový způsob řádu, ale nesmí se to dít nikdy tím způsobem, že se uvolní to, co dosud existuje. Vidím jedinou cestu v tom, že přijdou noví politici, velcí státníci – Evropa dnes nemá velkých státníků – a ti se chopí iniciativy. Tito státníci také budou potřebovat velké myslitele, protože jediné politickými metodami se to nedá řešit. Už vůbec ne jenom ekonomicky a finančně.

Je to věcí idejí. Nová Evropa, ta buď vůbec nevznikne, anebo vznikne na základě nových idejí.

Patočka říkal, že počátkem filosofování je uvědomění si, že ve světě je daleko méně řádu, než v něm předpokládáme. Co si myslíte o míře řiditelnosti anebo neřiditelnosti světa, v němž žijeme?

Filosoficky je potřeba říci dvojí. Svět je nepochybně proniknut velikánskou, téměř nezdolatelou tendencí k chaotizaci. Zároveň platí také to, že ve světě existuje, čemu Teilhard říkal, že jde napříč entropií – to jest stejně tak nezdolatelé, i když velmi zranitelné, ale nikdy nekončící úsilí o zvládnutí chaosu, o řád, o smysluplnost proti nesmyslnosti. Ve světě působí obě věci, teď jde o to, která převládne.

Jsou lidé, kteří si myslí, že společnost jim musí vše dát a oni na tom mohou parazitovat. Jestliže bude mnoho parazitů, tak se společnost rozpadne, jestliže jich bude jen málo a většina lidí bude pracovat na tom, aby věci měly smysl, zdá se mi, že to má perspektivu.

Určitě musí nastoupit Nová racionalita. Myslíte si, že Nová racionalita bude racionální anebo bude mít prvky iracionality?

Myslím, že bychom se museli domluvit, co je to racionalita včetně iracionality. Po mém soudu jediná náprava nedostatků racionality může být očekávána zase jen od racionality – to jest Rozumu. Není žádná jiná instance, která by mohla opravit nedostatky Rozumu nežli Rozum sám.

Rozum a myšlení – jak říkal Kolakowski – mají perspektivu.